

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS DE LA FACULTÉ DES LETTRES DE L'UNIVERSITÉ D'ISTANBUL

IV

TARİH SEMİNERİ DERGİSİ

TRAVAUX DU SÉMINAIRE D'HISTOIRE

II

1938
İSTANBUL
MİLLÎ MECMUA BASIMEVİ

MOLLA LÜTFİ

M. Şerefeddin Yalrkaya

O. Prof.

Kin ve garaza kurban gidenlerden biri de (molla Lûtfi - Lûtfullah) tır. Müstehzi zekâsiyle iğnelediği kimseler tarafından (deli Lûtfi) dîye tezyif edilmek istenilen bu zekâ sahibinin de muhitinde kendisini çeke-miyenler ve kendisinin her sözünden yanlış mana çıkarmak isteyenler var idi. Avrupalı bir âlimin yazdığı gibi [1] doğrudan doğruya yunancadan istifade edecek kadar muasırlarından temayüz etmiş olan bu âlim; tahsil hayatında büyük bir bahtiyarlığa nail olmuş idi.

Osmanlıların ilk ve büyük âlimlerinden Yusuf Sinaneddin (Sinan paşa) nın temsil eylediği (Hızır bey) mektebine intisap etmiş ve bu mektebin tefekküre müsait havasında inkişaf eylemiş idi.

İstanbulun ilk kadısı olan (Hızır bey) gündüzleri okutmakta olduğu derslerinden fırsat bularak bir ; nihayet iki gecede (Kelâm) dan bir metin; hem de manzum olmak üzere arapca güzel bir eser yazacak kadar yüksek melekeli bir âlim ve muktedir bir edip idi.

Felsefe ve filozoflar ile beraber yürümeğe başlamış olan son kelâm ve kelâmcıların dikkata şayan bir eseri ve bir müessiri olan bu eser ve bu müessirde kuvvetli felsefe temayülleri görülür.

Bu büyük âlimin oğlu olan Yusuf Sinaneddin, ise fitratan zeki doğmuş olmakla beraber bu ataya tam halef olabilecek kabiliyette idi.

Genç ve kabiliyetli (Yusuf) daima düşünüyor ve zekâsı kendisini her şeyi teccüssü sevk ediyor idi. Her düşünen başın içinden ayrılmayan şek ve şüphe bulutları bunun da zekâsını sarmağa; meşgul etmeğe başlamış, bu zekâda cehde ve cihada girişmiş idi.

[1] Kırımiski, arap edebiyatı.

Bu şüpheler ; (Şekayık) sahibinin fikrinde : « tahkiki mesele iltifatı az olduğundan.... » neş'et ediyor idi.

Acaba; herkes için olduğu gibi bu genç zekâ için de «tahkiki mesele» başlamanın ilk hareketi bu şüphe değilmi idi?!

Bu kitapta görüldüğü veçhile bu oğul atasile yemek yiyorlar iken ata : « sen şüpheyi okadar ileri götürdün ki şu içinde yemek yediğimiz kabın bile bakırdan olduğunda şüphen vardır... » demiş ve havassın mutalarını tetkike muhtaç gören bu genç filosof bunda da şüphe etmekte hakkı olduğunu söylemekten geri durmamış idi.

Atasının ölümünde yirmi yaşlarında olan Yusuf Sinaneddini (İkinci Mehmet) tanımış bulunuyor idi. Kendisini bu hükümdar ; ilk defa (Edirne) de bir medrese müderrisliğine ve sonra bu şehirdeki (Darülhadis) medresesine müderris tayin etti. (İkinci Mehmet) nihayet bu genç ve zeki müderrisini kendisine hoca yaptı. Ve gece ve gündüz yanından ayırmaz oldu.

Bu padişahın saraydaki kitaplarını muhafaza edecek bir hafızı kütüp istemesi bu hocanın seçkin tilmizi olan (molla Lûtfi) nin . osmanlı tarihinde ilk hafızıkütüp olmak üzere - (İkinci Mehmed) in sarayına girmesine ve hocasının yanına gelmesine sebep oldu. Sarayda padişah başta olmak üzere - bu üç zekâdan bir mihrak teşekkül etmiş idi. Bunlar sarayda yekdiğerleriyle ilmî ve edebî müsahabe ve mülatafelerde bulunuyorlar idi [1].

(Uluğ bey) in doğancı başısının oğlu olup (Semerkant) da (Kadızaide

[1] Sultan Mehmet Han ile ekşeri evkâta huzuru şeriflerinde müsahabet ve hakıpayi kimyayı saadetbahşalarına münasebet edip mabeyinlerinde çok mulâtafe ve ziyade muhavere geçirmiş. Rivayet ederler ki bir gün Sultan Mehmet bir kitap murat edinip kitaphaneye gelmiş ; Molla Lûtfiye hitap edip : «Bana şol kitabı alıver.. » deyu emreyledi. Kitap, bir yüksek yerde bulunup eli kitaba ermedi. Kitaplar önünde yerde bir mermer parsi yaturmuş, Mevlâna Lûtfi ol taşa basup kitabı alup padişah eline vereyim demiş .iken Sultan Mehmet merhum incinip : “ Hay neyledin ol taş İsa aleyhisselâm mevlididir ; o taş üstüne doğmuştur... » dedi. Molla Lûtfi dahi nesne dimeyip kitaphanede hizmetine meşğul olup hizmet ederken kitaplar üstüne örtülmüş bir köhne bez parçasın görür ki göveler yemiş, delik delik eylemiş ; üstü kapkara toz olmuş yatur. Naziklik ile ol beze iki elinin iki parmağı ucule edep ve ihtiram birle yapışıp ol bezi getirip ızaz ve ikram üslûbunda Sultan Mehmedin oturduğu yerde dizi üstüne kor. Sultan Mehmet bunu göricek bihuzur olup : “bunu benim üstüme neye getirdin?!.. » diyicek molla: « Devletlu padişahım ! neye bihuzur olursuz?!.. Bu bez İsa peygamberin beşiği bezidir, » deyu cevap verdi.

Sehi bey tezkeresi

Rumî) den ve (Üluğ bey) den riyaziye okuyarak asrının en büyük riya-ziyecisi olmuş olan (Alikuşcu); (Uluğ bey) in vefatından sonra (Akko-yunlu) lardan (Uznn Hasan) ın yanına gitmiş ve oradan da (İkinci Meh-med) in davetile büyük bir izaz ve hürmet içinde (İstanbul) a geldiği vakit (İkinci Mehmet) hocası (Yusuf Sinaneddin) i (Ali Kuşcu) dan riyaziye tahsiline teşvik eylemiş idi.

(Yusuf Sinaneddin) liyakatlı telmizi (Molla Lûtfi) yi (Ali Kuşcu) ya gönderdi. Molla Lûtfi (Ali Kuşcu) dan okuyor ve okuduğu dersleri hocasına okutuyor [1] ve bu üstat telmizi vasıtasıyla riyaziyeye vukuf kesbediyor idi ki aynı zamanda ve esasî surette (Molla Lûtfi), (Ali Kuşcu) dan okumak ve hocasına okutmak suretile riyaziyeyi elde etmiş oluyor idi.

Bu hükümdarın emrile riyaziye görmüş olan Yusuf Sinaneddin, (Mah-mudî Çagminî) nin kozmôgrafyadan (Elmûlahhas) namındaki eseri üzerine; (Kadızade) nin (Uluğ bey) in namına yazmış olduğu şerhini tahşiye eylemiş idi.

Hükümdar; bu müderrisi vezir yapmış idi. Müderrislikten vezir olmuş olan (Sinan paşa) ve telmizi (Molla Lûtfi) sarayda bir akademi teşkil etmiş idiler.

(Molla Lûtfi) burada bir çok kitapları görmeğe muvaffak olmuş ve bir çok ilimler öğrenmiş idi.

Hükümdar; bunlar ile ilmî müzakereçerde bulunuyor ve daima bunlar ile konuşuyor ve samimî surette bunlar da hükümdarın bütün sürur ve elemelerine ıstirak ediyorlar idi.

(Uzun Hasan) ın (Karaman oğlu Pir ahmet bey) dolayısıyla (Ana-dolu) ya gönderdiği amucazadesi (Yusufca mirza) vasıtasıye (877 — 1472) (Tokat) ı istilâsından duyduğu teessürü bu hükümdar bu dostlarına açmış ve bu şehir; (Molla Lûtfi) nin doğduğu yer olmakla hükümdarın teessürlerine molla; en samimî bir mâkes olmuş idi.

(Molla Lûtfi) tasnifi uluma dair yazmış olduğu eserinin [2] şerhi olmak

[1] (Taşköprüzade) nin (Meyzuatülulum) tercemesinde c 1, ş 404 de görüldüğü veçhile (Sinan paşa) riyaziyattr mahir değil idi.

[2] (Molla Lûtfi) bu eserinde yalnız arap dilindeki lisanî, edebî ve şer'î ilimleri tasnif etmiş ve bunların tarif, mevzu, mebde ve gayelerini yazmış ve bunu (İkinci Meh-med) in oğlu (İkinci Beyazid) a ithaf etmiştir. (Molla Lûtfi) bu eserinin başında edebî

üzere kaleme almış olduğu risalesinde [1] رموز القرآن و اشاراته dediği ilmin

ve şer'î ilimlerin bu yoldaki tasnifi hususunda kendisini sebkemiş bir kimse bulunmadığını söylemiştir.

Sosyoloji ve el sine ilimlerinin pek sade ve pek iptidai şekildeki izahlarıyla söze başlamış olan molla; savtiyat, maharic ve vazı— Semantik: kelimelerin manalara vaz'ında kaç yol olduğunu ve kelimelerin kaç yol ile manalara mukabil tutulduğunu ve manalar ile kelimeler arasındaki irtibatın temevvüclerini izah eden bir ilimdir.— hakkında söz söylerken (vaz) a dair henüz sıhhatlı ve etraflı bir kitap yazılmamış olduğunu ve bu mevzuda bir eser vücuda getirmek niyetinde bulunduğunu bildirmiştir. Molla bu eserinin sonunda söylediği veçhile bazı ilimlerin bütün tarif, mevzu, mebde ve gayelerini ve bazılarının da bunlardan yalnız bir veya ikisini veya hepsini terketmiştir. Çünkü istidat erbabının zekâlarile bunları bulacaklarından emin idi. Bunları yazmakla zekâ erbabını sıkıştıracak idi.

Son söz olmak üzere de şöyle söylüyor :

Hakikatları öğrenmek için çırpınanlar bu eserde tahkik ve tetkik yollarının zabıta ve rabitalarını bulacaklardır. Bunları zamanımızda bulunan âlimlerden hiç biri şimdiye kadar göstermiş ve gösterebilmiş değildir. Bu eserde kulakların duymadığı tahkikler vardır. Benim bu eserimi okuyan her zeki kimse bunları kendi gibi zeki ve münsif olanlara benim tarafımdan hediye eylesin. Ve insafı olmıyan ve söz anlamak şanıdan bulunmayan behaim kabilinden olan inatçı kimselerden bu eserimi korusun. Benim bu tavsiyemi tutmayanlar ile benim aramda Tanrının âdil hükmünün tecellisini talep eylerim...

Bu eser Köprülü kütüphanesindeki 1592 sayılı mecmua'da vardır. (Molla Lûtfi) nin Fatih kütüphanesinde (Esseadetülfahire) namında (sayı 2647) bir eseri daha vardır ki bunda dahi ilimleri tasnif ettiği gibi baştan ilmin kadr ve şerefi hakkında âyet ve hadisler ve filosofların sözlerini ve şairlerin şiirlerini irad ediyor. Ve ilmin tahsil şartlarını ve herkesin meyl ve istidadlarının sevkettiği ilmi tahsil eylemesini ve bir ilmi bitirmeden başka bir ilime başlamamasını ve arkadaşlar ile müzakere edilmesini ve her günün vazifesini günü gününe itmam etmeği ve her ilmin mantıkına göre tahsil yolu takip olunup lâfzî ilimlerden olan (nahv) de akli ilimlerde olduğu gibi bürhan aranılmamasını ve ilimlerin tahsilinde tertibi mantıkî takip olunmasını ve saireyi tavsiye eyliyor.

Bundan sonra aslı maksada geçiyor ve ilimleri üç kısma ayırıyor.

Birinci kısımda gaî ilimlere mukaddeme teşkil eden alet ilimlerinden bahisle burada Arapcanın lisanî ilimlerini söylüyor. Ve burada kendisinin arapçayı tab'an sevdiğini ve bu lisanı sevenlerden yaradılmış bulunduğunu ifade ediyor ve (meharici huruf) dan bahsederken gençliğinde bu mevzu'da bir eser yazmış olduğunu bildiriyor. Ve bizde ilimlerden hangilerinin revacta olduğunu ve bu ilimlere ait hangi eserlerin okunulduğunu söylüyor ki bunlar ile bizim maarif tarihimizin mühim noktaları tenvir olunuyor demektir.

İkinci kısımda amelî ilimleri ve üçüncü kısımda dahi itikadî ilimleri yazıyor.

[1] Bu eser Köprülü kütüphanesindeki 1592 sayılı mecmuada mevcut olduğu gibi yine bu kütüphanedeki 1596 sayılı mecmua içinde dahi vardır.

faidesinin; beşerin gücü yettiği derecede Kur'anın ihtiva ettiği sırlara ittilâ kesbetmek olduğunu söyledikten sonra diyor ki :

« (Uzun Hasan) benim meskitime'sim olan (Tokat) ı bastığı vakit ben; (İstanbul) fatihi merhum (Sultan Mehmed) in hizanei kütübünün muhafızı bulunuyordum. Bu şehrin basılıp ahalinin türlü türlü tecavüzlere maruz kalmalarından aşuri derecede hüzn ve keder içinde idim. Benim gibi teessür içinde bulunan hükümdara Kur'andaki: « Tanrı sana misline az tesadüf olunur bir yardım ile yardım eder. [1] » âyetini okumamı Tanrı içime doğdurdu. Aynı zamanda bunu (Ebcet) hisabile hisaplamamı da ilham etti. Hisap ettim. İçinde bulunduğumuz yıldan sonraki yıla muvafık çıktı. (877) [2] Bunu hükümdara tebşir ettim. Ve bu âyete istinaden gelecek yıl kendisinin (Uzun Hasan) a muzaffer olacağını bildirdim.

Ve farisî bir kıt'a ile bunu bir yıl önce şu suretle tesbit ettim :

بشد منہزم عسکر دون حسن
بدست شہماکہ دستش سریزا (۹)
بتاریخ آن من یکفتم بشاہ
وینصرک اللہ نصرأ عزیزا

« Hükümdarımızın elile (Hasan) ın askeri inhizama uğradı. Bu inhizama'nın tarihi olmak üzere ben ; hükümdarımıza [Tanrı sana nadır görülür bir yardım ile yardım eder...] âyetini okudum ».

[1] Sure 48, âyet 3.

[2] (Tacüttevarih) de [Ç 1 Ş 533] şöyle bir hikâye vardır :

(İkinci Mehmet) (Uzun Hasan) ile rüyasında görüşmüş ve (Uzun Hasan) kendisini diz üstü düşürmüş ve kendisi de tırnaklarıyla bunun ciğerinden bir parça koparmış idi. Bu rüyasından hernekadar netieede galip geleceğini çıkarmış idise de baştan mağlûp olacağı hakkında endişeye düşmüş ve bu rüyasını havasına açmış idi. Kendisinin yetiştirmiş olduğu fazilet sahiplerinden biri bu rüyayı güzel bir suretle tâbir etmiş ve bu tâbiri mucebince herhalde (Uzun Hasan) a galip geleceğinin delili olmak üzere Kur'anı kerimden tefeül ettiğini ve bu (وینصرک اللہ...) âyeti zuhur eylediğini ve bu âyetin içinde buldukları (878) yılını göstermekte olmakla galebenin bu yılda vukua geleceğini kendisine müjdelemiş idi.

Bu yılda vakı olacak galebe ve zaferin kendi tarafına ait olup mukabil tarafa ait olmadığını da bu fadıl ; tefeülün bu tarafta vakı olmasile ve aynı zamanda bu hükümdarın ; bu âyet ile muhatap olan zat ile aynı isimde bulunmasıyle temin etti.

Tanrı bu âyetle peygamberimiz (Muhammed) e hitap ettiği gibi hükümdarın isminin dahi peygamberin ismine mutabık olması ayrıca bir güzellik gösteriyor idi.

Bundan başka: « Arap yurdunun Rum yurduna en yakın bulunan yerinde İranlılar Rumları mağlûp ettiler. Bu mağlûbiyetlerinden sonra Rumlar İranlılara galebe edeceklerdir. [1] » âyetile dahi bu teşirimi teyit eyledim şöyle ki :

Âyetteki (ادنى الارض) dan tâmiye yolulyle maksad en alttaki ve en sonraki (dad) harfidir. Ve bundan da maksat bu harfin müsemması olan ses değil ; bunun ismi olan (dad) dır ki bunun (ebcet) hisabile mecmuu 805 olur bu da (Rum) un yani (Yıldırım Beyazıt) ın Teymur tarafından mağtûb edildiği tarihtir. (Yıldırım) ın Teymura mağlûbiyeti 805 muharremi başlarında vakı olmuş idi. bu mağlûbiyetten sonra âyette olduğu gibi (Rum) un galebe edeceğini de düşünerek harekete devam ettim. Ve âyetteki (بضع) kelimesinde bulunan (b) ile (d) nın isimlerini yani (ba) ve (dad) ı ve (ayinin) müsemmasını hesap ederek bunlarile de vukuundan e vel (Uzun Hasan) ın inhizam tarihini bulmuş ve bu suretle evvelki buluşumun isabetini teyit ve te'kit eylemiş oldum.

(Uzun Hasan) mâğlûp olmasından bir hafta evvel bizim askerimizin bir kısmını mağlûp etmiş ve sonra kendisi mağlûp edilmiş idi ki biraz düşünülecek olursa bu âyette ona da işaret olduğu meydana çıkar !.. »

Sarayda ilmî ve edebî bir hayat geçirmekte elan (Molla Lûtfi) zekâ ve nükteperdazlığıyla harica da eriyor, yetişiyor idi.

(İkinci Mehmet) (Medarisi Seman) müderrislerine sıhah; tekmile ve kamus ve saire gibi Arapca altı lûgat kitabını bir yere toplamalarını emretmiş idi ki (Uslu Şüca) da bunların aralarında idi [2].

Bu müderrisler arasında bulunan (Molla Lûtfi) bir gün hamamda tesadüf etmiş olduğu bu (Uslu Şüca) ile bu mesele üzerinde görüşüyorlar iken (Uslu) bu kitapların her satırı üzerinde durmakta ve her satıra bir şek alâmeti koymakta olduğunu söylemiş idi.

[1] الم غلبت الروم في ادنى الارض وهم من بعد غلبهم سيغلبون في بضع سنين..

Sure 30, âyet 1. 2, 3.

[2] Şekayık sahibi bu (uslu) kelimesinin rumcada kalın ve kaba eşek demek olduğunu söylüyor. Ve bu kitapta bu kelime (muslu) suretile de görülüyor.

(Molla Lûtfî) da buna karşı her satıra değil yalnız sahifelere bir şek alâmeti koymakta bulunduğunu ve binaenaleyh muhatabının kendisinden daha şekli olmakla [eşek — arapçada daha şekli manasınadır.] olduğunu söylerken zaten böyle manalı bir kelime ile anılan muhatabına fena bir nükte yapmış veya muhatabının adını türkce olarak tekrar eylemiş idi [1].

Sahın müderrislerinden olup (Leysî-Leys Çelebi) — ki (İkinci Mehmet) ve (İkinci Beyazıt) devirlerinde birkaç defalar defterdar dahi olmuş idi— namile müştehir olan (Nureddin Hamza) âlimler ile bir müsabaka imtihanına girmeğe teşebbüs etmiş idi. (Molla Lûtfî) buna : « senin ismin nakıs fiillerdendir. — (Leys, arapçada ef'ali nakısadandır. — Filin dahi öyle nakıstır. Bu mephasta sen dahil değilsin.. Var git.. âmiller (memurlar) ile hesabını gör !.. [Leysî Çelebinin defterdarlık yapmış olduğuna işaretler Aynızamanda (leyse) «dahi amildir » diye derhal şöyle bir beyit tertip eylemiş idi.

Görenler ; işidenler hep beğendi
Efendim ilmi ile âmil olmuş [2]

(Molla Arap) — ki sahibi liheyi kesife imiş — birgün Sultan Mehmet huzurunda mollai mezbur ile esnayı mübahase ve hilâli muhadesede Molla Lûtfîye: Ekser bildiğin felsefiyattır. Mühimmatı diniye ve ulûmu şer'iyeden nesne bilmezsin. Belki dahi istinca nicedir fehim kılmazsın. Der.

Molla; lâtife edip: « Kaba sakalı elume iletsen sana istincanın birkaç türlüşün bildiririm ve nice bilmediklerin öğredirim... » der [3].

Mevalii asırdan birinin kürkünün yakası semmur; peşleri zerdava;

[1] İstanbul Darülfünununda Arap edebiyatı müderrisliği etmiş olan doktor Reşerin 1926 da neşretmiş olduğu Orientalisti che miszellen II adlı eserde münderiç metinler arasındaki (uslu efendi ile vezirler münazırası) unvanlı mizahî eseri hiç bir günün izah vermeksizin neşretmiş idi. Aziz arkadaşım profesör Fuat Köprülü 1928 birinciteşrin yirmi beş tarihinde çıkan Hayat mecmuasında bu eserin (Molla Lûtfî) tarafından yazılmış olduğunu izah ve ispat eylemiş ve her meselede olduğu gibi bu meselede dahi bizi tenvir etmişlerdir.

[2] (İlmi ile âmil olmuş!..) diye ilmi ile amel etmediğine ve ilmini âmilliğe (memurluğa) vasıta eylemiş bulunduğuna telmih eylemiş ve bu suretle bir tehhekküm yapmıştır.

[3] Âşık Çelebi tezkeresi.

yanları sansar arkası çalkafa imiş. Ol esnada buna Bursada sultan medresesinivermişler ol esnada (Molla Lûtfi) demiştir.

Bir derme çatma kürk ile bir düzme koşma Türk
Lâyık değıldurur ki ola Sultan müderrisi

Yukarıda ismi geçen (Ali Kuşçu) ile beraber (İstanbul) a gelenlerden (Fabriacem) namında bir kimseye otuz akça ile bir tedris ciheti verilmiş ve bilâhara on akça terakkı ile bu zata (Darülhadis) medresesinin müderrisliği tevcih edilmiş idi ki bu tevcihde (Fabriacem) on akça terakkı görmüş idise de bu medresenin vakfının medrese müderrisliğine tayin etmiş olduğu 50 akçaya nazaran bu tevcihte on akça tedenni var idi. (Ebcet) hesabı oyuncakları ve nükteperdazlık düşkünlüğü yine (Molla Lûtfi) nin eline bir iğne sokmak fırsatı verdi.

(Darülhadis) deki (ya) gidinc bu terkip (Darülhades) şeklinde kalır ki bunun mânası hacet defedilen yar demektir. Bu (Darülhadis) medresesinin müderrisliği vakfının şartı olan 50 akçadan on tenzil edilerek 40 akça ile bu zata tevcih edilmiş olmakla (Darülhadis) lâfzından da (ebcet) hisabile 10 adedini ifade eyleyen (ya) çıkarılınca bu terkip (Darülhades) olmuş ve bu yeni müderris (Darülhadis) e değil (Darülhades) e müderris tayin edilmiş olur.

Kendisince güzel olan bu nükteyi (Molla Lûtfi) şu suretle nazmetmişti :

Ey dehr ! acep hâdisedir ki hades ettin
Bünyadını ilmin yıkuben hep abes ettin

Bir dehrîye yer etmek için (Darihadis) in
Hazfeyledin onunu ve Darülhades ettin.

(Lâtifi) nin tezkeresinde söylediği gibi: « ceriyyülcenan, seriülbeyan, mütebahır ve behhas olan (Molla Lûtfi) (Sahını Seman) da nicekereler dersiam edip (Sultan Mehmed) e bu sekiz medresenin müstait ve muidi, müstefit ve müfidi gelip kendisineen istedikleri dersi okumalarını arzemiş... » idi ki bu hal ilmin şiarı olan tevazuun (Molla Lûtfi) de bulunmadığını göstermektedir.

(Molla Lûtfi) nin ustadı (Hocapaşa) denilen bu fadıl vezir (İkinci Mehmed) in herhangi bir sebebe binaen gazabına uğradı. Azil ve hapsedildi. Âlimlerin hepsi Hocapaşanın maruz kaldığı bu hal karşısında harekete geçtiler. Kendisinin hürriyeti iade edilmeyecek olursa divana gelip kitaplarını yakacaklarını ve memleketi terkedeceklerini söylediler. İkinci Mehmet Hocapaşayı hapisten çıkarıp kendilerine teslim etmağe mecbur oldu. Ulemanın bu hareketlerinin yatışmasını bekliyen padişah, kendisini, atası (Hızırbey) in doğduğu yer olan Sifrihisar kadılığı ve ora medresesinin müderrisliği sıfatıyla İstanbuldan çıkardı. [1]

(Molla Lûtfi) bu menküp üstadını bırakmadı. Tam faziletli bir telmiz gibi hareket ederek o da hocasile beraber İstanbuldan çıktı. (Hoca Paşa) ile bu değerli telmiz (İkinci Mehmed) in vefatile oğlu (İkinci Beyazıt) hükümdar oluncaya kadar (Sifrihisar) da kaldılar. Sinan paşa burada büyük bir hüznün ve keder içinde imrari hayat eylemişti.

İkinci Beyazıt'ın cülûsu bu üstad ile telmiz için yeni bir hayat mebdei olmuş idi.

Bu yeni padişah Sinan paşa'yı her gün yüz dirhem akçe vazife ile evvelce müderris olduğu Edirne darülhadisine müderris tayin etti ki Sinan paşa şerhi mevakıfın Cevher bahsine yazmış olduğu haşiyeyi bu müderrisliği esnasında yazmış ve bu haşiyesinde (Seyidi Şerif — 816 vefat) e pek çok itirazlar serdeylemiş idi.

Bu yeni hükümdar Molla Lûtfi'ye de iptida Bursa kaplıcasındaki Muradiye ve sonra Filibe ve her gün kırk dirhem vazife ile Edirne darülbadiisi müderrisliğini verdi. Buradan sonra bir müddet İstanbuldaki Medarisi Samandan birinde dahi ders okuttu. Nihayet bu padişah her gün 60 akçe

[1] (Sinan paşa) (Akşchir) civarındaki (Sifrihisara) a gitmek üzere (İznik) e vardığı vakit (İkinci Meh met) tarafından paşanın arkasından gönderilen tabip kendisini şuur bozukluğu hastalığından tedaviye kalkışmış ve butürlü hastaları tedaviye mahsus olan ilâcı vererek hergün kendisine elli değnek vurmağa başlamış idi ki (İstanbul) da ulemanın paşa lehindeki hareketlerinden çekinen padişah ; intikam saikasile paşayı bu suretle dayak altında öldürmek istiyor idi. Bu kıymettar ve mütefekkir âlime reva görülen bu zulma nekadar teessüf edilse azdır. Padişahın bu zulmüne bu sefer de (İbni Hüsameddin) denilen âlim itiraz etti. Padişah bu zulmüne devam ettiği takdirde memleketten çıkacağını kendisine bir mektup ile bildirdi. (İkinci Mehmed) yine bu zulmü ref'e mecbur oldu.

vazife ile kendisini Bursadaki büyük babası Murat Han'ın medresesine müderris tayin eyledi.

Bursadaki müderrisliği esnasında bir gün bu şiddetli zekâ sahibi olan müderris etrafında bulunanları hayrete giriftar etmişti. Şekaik sahibinin nakletmiş olduğu vechile hâdise şudur:

Ahibbasile, bir dağda bulunan bir pınar başına tenezzühe gitmiş idiler. İleriden bir köylü görünmeğe başladı. Bu köylünün elinde bir hayvan yuları ve boynunda dağarcığı var idi. Bu köylü bunların yanındaki pınardan su içip arka üzere yattı. Molla Lûtfi bu köylünün İnegölden olduğunu ve kaybetmiş olduğu hayvanını aradığını ve biraz düşünerek adının da Sevindik [1] olup dağarcığında dahi yarım ekmekle biraz peynir ve üç baş soğan bulduğunu söyledi. Ahibbası köylüden sormuş oldukları suallere Molla Lûtfi'nin tahaddüsleri ve biraz da tesadüfün tesirile vaki olan isabetleri gibi cevap almış olmalarile büyük bir hayrete giriftar olmuş idiler.

Muasırları bulunan ülemayı hiçe sayacak kadar mağrur olan bu müderris suret ve merasime hiç kıymet ve ehemmiyet vermez; büyük bir besat ve sadelik içinde yaşar idi. Sırtına adi bir libas giydiği gibi derse gelirken bindiği hayvanın yularını kendi elile medrese kapısı halkasına bağlar ve yine kendi elile hayvanın önüne alefini koyar idi.

Başında büyük bir ilmî gurur taşıyan bu âlimin bu türlü tavazuları da belki Diyojen'in tavazu sûretindeki azameti kabilinden idi.

İstanbul medreselerinde müderris bulunduğu vakit medresesinde ikindiye kadar derslerini okutur ve ikindiden sonra Şeyh Vefa zaviyesine giderek akşam ezanına kadar orada Sahihî Buharî rivayet eyler idi. bu esnada çok defa kitabın üzerine gözlerinden yaşlar döküldüğü ve bu kitabı ağlıyarak tahdis ve rivayet eylediği olur idi.

Bu âlimin medresedeki talebesinden [2] başka hâricte dahi kendisin-

[1] Eski Osmanlılarda Kanunî devrine kadar bu isim vardır. Tayyar zade Atâ tarihi C. I S. 8 ve (Şekaik) de (İkinci Beyazıt) devri meşayihinden Kovacı Dedeye bakınız.

[2] Osmanlı âlimlerin en meşhurlarından olan (İbni Kemal) kendisinden okumuş idi. (Şakeyk) da görüldüğü vech üzere (İbni Kemal) diyor ki :

Ben asker iken (Sultan Beyazıt) devrinde bir sefere iştirak etmiş idim. Bir gün vezir Halil paşazade İbrahim paşanın huzurunda ayakta duruyor iken içeriye üstübaşı pejmürde bir kimse girdi. Ve mecliste bulunmakta olan Evrenos beyzade Ahmet beyin üzerine geçip oturdu. Ben o tariha kadar hiç bir kimsenin bu beyin üstüne geçtiğini

den müstefit olanlar var idi. Bunlardan (İshak) namında bir hıristiyan talibi biliyoruz.

Bu zat molladan (Mantık) ve (Tabii ilimler) okumuş ve molla ile bu ilimlerde ve dinî mevzularda müzakereler ve münakaşalar icra etmiş idi.

Ne gariptir ki islâm dairesinden çıkmış olmak töhmetile idam edilmiş olan molla bu âlim tabibe münakaşalar ve mübahasalar neticesinde fikren ve kalben islâm dininin hak olduğu hakkında kanaat temin etmiş ve bunu islâm dairesine getirmiş idi [1].

(Lâtîfî) tezkeresinde görüldüğü veçhile kendisinin şairliği ve arapca kasideleri dahi var imiş. Ve arapca kasideleri ve inşası çok imiş. Fakat ; eş'arının ol kadar şöhreti yok imiş !.. (İkinci Mehmet) kendisine : « sen dahi şiir dermisin ? . » deyu sual ettikte şu beyit ile cevap vermiş idi :

Fazlu hikmet issine ger olmasa eş'arı ar
arzederdim ben de eyyamında asârı lebid [2].

görmemiş idim. Bu adamın bu azamet ve ihtişamlı vezirin huzurunda bu muhterem beyin üzerine geçmesi ve aynı zamanda bu adamın üzerinde gayet adî libas bulunması benim hayretimi mucip oldu. Arkadaşlarıma bu adamın kim olduğunu sordum. Filibe medresesinin müderrisi olan bir âlim olduğunu ve kendisine (Molla Lâtîfî) denildiğini öğrendim. Merakım tatmin edilmemiş idi. Vazifesinin kaç kuruş olduğunu sordum. Otuz dirhem olduğunu söyledikleri vakit bu kadar az maaş alan bir kimsenin bu beye tekaddüm ettiğinden dolayı hayretim bir kat daha artmış idi. Arkadaşlarım : " âlimler ilimlerinden dolayı tebcil edilirler. Eğer bu âlim zat aşağı oturmuş olsa idi ona ne o bey ve ne vezir razı olmazlar idi... » dediler. Bu söz beni düşündürdü. Ben, nekadar ilerlesem o beyin derecesini bulamayacak idim. Lâkin ilim ile iştiğal edecek olursam bu âlimin derecesine gelebileceğim idim. O gün ilim ile iştiğal etmeğe kat'î kararımı vermiş idim. Seferden dönüşte hergün kırk dirhemle (Edirne) (Darülhadis) i medresesine müderris olmuş olan bu zatın dersine devamla başladım.

[1] tevil ve tasavvuf cihetlerini meşrebine muvafık bulmıyan bu mühtedi yalnız (Gazalî) ve (Pezdevî) nin eserleriyle meşgul olmuş ve İmamı Azamın (الفقه الأكبر) ine bir şerh yazmış idi. Bu zatın hal tercemesi (Şakayık) da (Kanunî Süleyman) devri âlimleri arasında vardır.

[2] Tamamiyle bu mealde arapca bir beyit vardır ki (İmamı Şafî) ye isnat olunur. O arapca beyitte dahi burada olduğu gibi : « Eğer şiir söylemek âlimler hakkında bir nakise teşkil etmeye idi ben ; (Lebid) isminde olan büyük arap şairinden daha şair olur ve ondan daha güzel şiir söyler idim... » denilmektedir.

Şu matla' dahi onun eş'arındandır.

Gördü gönlüm ki gözü, kaşı güzel
Sevdi bir berberi tıraşı güzel

Bu şiiri de katlolunacağı zamana karip demiş idi :

Aşkın kübüzün ele alayım mı ne dirsin
Âlemlere avaze salayım mı ne dirsin
Nalişler idup ney gibi gavğasını aşkın
Başuma yine satun alayım mı ne dirsin
Rüsvayı cihan olmak için şişei âri
Hey nolsa gerek?.. taşa çalayım mı ne dersin

Bu da onundur :

Aşkın kübüzünü yine tıngırdadayım mı
Yani ki felek tasını çingırdadayım mı

Bunlardan başka (Molla Lütfi) nin bir beyti daha görülür ki kendisinin idam edilmiş olmasile bu beytin arasında hazin bir mutabakat vardır:

Öldürmeyince Mehrüvefa eylemem demiş
Ger eyler ise Mehrüvefa öldürün beni !.

(MollaLütfi) nin şu gazeli eski tarzda hakikaten güzel sayılabilir :

Dilimiz sağeri sabuh ister
Cism elbette taze ruh ister
Kerem et cana fethi bab eyle
Nice demdir ki dil fütuh ister.
Zahida mezhebi mehabbtte
Tevbeye tevbei nasuh ister
Nushai gamla şüğleden dilü can
Ne mütunu ne hod şuruh ister
Vuslatı yare ermeğe Lütffi
Sabrı eyvübu ömrü nuh ister.

Molla İkinci Mehmed'in vefatına da şu tarihi söylemiş idi :

Hest tarihi bihterin ora
Neverallahü kabrehu nura

«Onun ölümüne en güzel tarih : [Neverallahu kabrehu nura—Allah ; onun kabrini nurlandırın. 886] dır.

Yukarıda Latifi tezkeresinden naklettiğimiz gibi «Cerriyülcenan, Serri-ülbeyan, mutebahir ve behhas» olan Molla Lûtfî'ye Şekaik ve Taccüttevarih-de görülen : «Faziletine mağrur olmakla akranına ve eslâfına dil uzatması» ve herkesi iğneliyici bir zekâyâ malik bulunması da ilâve edilirse böyle bir değerli fazılın idam edilmiş olmasındaki müphem sebep biraz anlaşılmiş olur. [1]

[1] Mısır diyarında zamanı tevakkufleri imtidat bulcaak erkân ve âyan ve eshabı divan vatani aslilerine meyil ve arzu edüp abu havayı rumu yadedüp tahassür eder oldular. Bazı eşraf merhum Kemal paşa zadeye - ki ol zamanda Anadolu kazaskeri idi ve müsahabeti dilküşasına merhum Padişah Hazretleri ziyade mayil idi. Ve asrında ferid ve rüzgârında vahit idi-dediler ki: Niceyedek bu diyarı gurbette gurbet çekevuz?! Olmazmı ki padişahı cihanpenahi canibi ruma terqip ve ol merz ve buma meyil ettirür kelimat tertip eyliyesiz?. Bir gün merhum hazretlerle müşarünileyh Molla heminan olup musahabet ederken : «İlde ne söz gelecı var?!», Deyu sual buyurdular. Molla dedi ki : Padişahım ! Yolda gelürken Leşker halkı nilden davarların suvarırken işittim birisi bir türkü çağırır. Ve bu kıt'ayı okur ki :

NAZIM

Nemiz kaldı bizim milki Arapta
Cihan halkı kamu aysü tarpta

Nice bir dururuz Şamu Halepte
Gel ahi gidelim Rum illerine

Merhum hazretlerine ziyade hoş gelup mekarri hilâfetlerine muavedete meyillerini izhar buyurdular. Ve şimdengeru bunda tevakkuf iktıza eder umur dahi kalmadı müracaat eyleriz deyu buyurdular. Molla bu lâtifeden sonra birgün dahi heminanlık şerefın ihraz edup mükâleme ederken merhum padişah sual ettiler ki : Molla Lûtfi Tokadı sizin üstadınız imiş, ilim ve fazlı maruf iken katline bâis ne oldu ?.

Molla demiş ki hasedi akran belâsına uğradı, Lâtif tabı, bezlegüy ve nadire söyleyici kimesne idi. Ekser nası donadır idi. Şirin lâtifeleri düşer idi. Böyle iken kimseye eyken vücut vermez idi. Vekele adem idi. Ol cihetten adusu çoğalup galip oldular ve iftira ile helâkine sâyettiler. Molla Lûtfînin şuhluğu bir mertebede idi ki kâh kâhi bazı lâtifeler

Birgün dersinde, dördüncü halife (Ali) nin bir gazada vücuduna batmış olan bir okun demirinin çıkarılması istenilmiş ve kendisi bunun acısına tahammül edememiş olmakla namazda bulunduğu esnada bunun çıkarılmış olmasından haberdar olmadığını ağlayarak hikâye etmiş ve bu namaza nazaran bizim namazlarımızın boş yere eğilmek ve doğrulmaktan ibaret bulunduğunu söylemiş idi.

Dersinde bulunan talebesinden bir kısmı hocalarının bu sözünü yanlış anlıyarak namaz hakkında boş bir eğilmek ve doğrulmaktan ibarettir dediğine şehadet eylediler. Kendisine mülhit ve zındık lekesi sürüldü. Talebesinden bazıları başta olmak üzere yüzlerce garazkârları mollanın etrafında ölümle neticelenecek bir velvele koparmağa başladılar. Kendisi hapis ve tevkif edilmiş idi [1].

ihтира' eyler idi. İşiden ihtirah' olmasın güman itmeyup vakı sanurlardı. Dedikte padişahı firdevs âşiyân dahi buyurdular: «Ya siz dahi üstadunuz gibi böyle lâtife söylemezsiniz ki vakı zannoluna?!..»

Molla merhum dedi ki : Geçen gün biz nevbetimizi savdık. Nevbet şimdi yoldaşım duacınıza düştü. Anlar söylesun...

Merhum padişah buyurdu ki : « yoksa ol günkü kıt'a bedihemi idi?!.. »

Molla dahi: Firaseti sadıkai padişahî şehadet ittuğı gibidir. Deyup selâmladı. Menzile geldikte mollaya beşyüz florî in'am gönderdiler. Selimnâme, s 614 — 615.

[1] 18 gün devam eden mahbusiyeti esnasında (Lâmiî Çelebi) şu tarihi söylemiş idi:

شاه ملک عدل سلطان بايزيد
که زقهرش فتنه کشته کوشه کير
لطفي ديوانه را محبوس کرد
زانکه از الحاد شد تمهت پذير
مير سد از طرف حق تاريخ او
لطفي ملحد بزندان شد اسير

« Adalet memleketinin padişahı (Sultan Beyazıt) — ki onun kahrü galebesinden »
« fitne bir köşeye çekilmiştir. — (Deli Lûtfi) yi ilhat töhmetile hapsetti. Onun bu mah- »
« busiyetine — Lûtfi mülhid bezından şüd esir — mülhid Lûtfi zındanda esir oldu [900] »
suretile hak canibinden tarih geldi.. »

Lûtfi de mahpus bulunduğu zindandan (Âşık Çelebi tezkeresi) nde görüldüğü veçhile muhtelif zatlara şu feryatnameleri göndermiş idi,

Müftü bulunan (Efdalzade) isnadını tahkik etti. Katline fetva verecek bir sebep göremedi. Fakat , pek magrur ve mütecasir bulunan (Hatipzade) bunun katline fetva vermekten çekinmedi. Çünkü molla Lûtfî bunun bir kitabını tenkit edecek idi. Bundan ürkmüş ve kızmış olan Hatipzadenin eline büyük bir fırsat geçmiş bulunuyor idi.

Çok teessüf olunur ki Hatipzadenin fetvasile ve taassup ve garaz saikasile 25 Rebiülâhır 900 salı günü böyle yüksek bir âlimin kanına girildi [1].

Veziriâzam İbrahim paşaya :

Ey mürvvet madeni lûtf issi sultanım meded

Vey eben an ced veziri âli Osmanım meded

Dameni Yusuf gibi çâk oldu zeyli ismetim

Hasmı biinsaf elinden al giribanım meded

Davut paşaya :

Ey âsafi ferzane

Andır beni Sultane

An muri Süleymana

Zıندانilere hayr et

Ali paşaya :

Çok nesne gelur başa

Naz eyleme yoldaşa

Ad eyle Ali başe

Zıندانilere hayr et

Rumeli Kadiaskeri Hacı Hasanzadeye :

Ey Rumelinin sadrı

İslâmımızın fahrı

Yani ulema zuhri

Zıندانilere hayr et

Anadolu Kadiaskeri imam Aliye :

Ey sadrı Anadolu

Sağ eyliye gör solu

Unutmaz isen yolu

Zıندانiler hayr et

Nişancı Tacî beyzade Cafer Çelebiye :

Ey namü nişan ehli

Sâ'b eyleme her sehli

Uzatma iken mehli

Zıندانilere hayr et

[1] (Naimâ) tarihinde görüldüğü vechile Macaristandaki (Nida) kasabasından olmakla (Nida) Sarı Abdürrahman denilen bir müderris dahi (1011) tarihinde ilhad ve zendeka töhmetile idam edilmiş idi. Bundan başka (Silâhdar Tarihi) nde görüldüğü vechile (1071) de ; İstanbul kadısı Ruhullah Efendi ve beğlikçi Vecdî ve Bakî Beyler ve Mehmet Ağa

Bu âlim At meydanına şehit ediliyorken İslâm dininin şiarı olan şehadeti tekrar ediyor ve kendisine isnat olunan ilhattan tenezzüh ve teberri eyliyor idi, fakat, gayz ve kin ile dolmuş olanlar hakkı ne görüyor ve ne işliyorlar idi.

Ne garip bir tesadüfdür ki Molla Lûtfi'nin idamına fetva veren bu Hatip Zade ile şiddetli aleyhdarlarından biri olan izarî - Kermeyan'lı Kasım - dahi Molla Lûtfi'nin idamını müteakip vefat eylemişlerdir. Vicdanlarını kirletmemiş bir çok kimseler Mollanın bu idamından müteessir oldular. Bu nefsi nefisin telefinden dolayı telefi nefsi nefis [1] ve (خلاف واقع بود) diye tarih söylediler.

Mollanın idamından müteessir olanlardan biri de şu manzum tarihi söylemiştir

افتخار فضلا لطیفی مقتول که او
بود درجہ فضائل ہمہ ملک فرید
چونکہ اہل حمد اورا ز تعصب کشتند
کشت تاریخ و فاش « ولقدمات شہید »

« Fadılların mefharetlerine medar olan maktül Lûtfi ki haiz olduğu »
« faziletleriyle bütün memleket içinde eşsiz idi. Onu haset erbabı taasup »
« saikasile şehit ettikleri için tarihi [Velekad mate şehit - Şehit olarak »
öldü..] oldu. »

Alay Köşkü önünde katlolunmuşlar idi. Bunların da katlolunmalarına sebep gaibden haber vermeleri (?) idi. Yine bu tarihte görüldüğü vech üzere bu vak'adan dört yıl sonra (1075) de (Maksut Paşa) hocası ve imamı (Lârî Mehmet Efendi) dahi zındıklık ve mülhidlik töhmetile Parmakkapı'da idam olunmuş olduğu gibi (Râşit Tarihi) nde görüldüğü vechile (Patburun zade Mehmet halife) dahi yine mülhidlik töhmetile katledilmiş idi ki Osmanlı tarihinde bunlardan başka daha birçok masum kimselerin idamlarına din vasita edilmiş ve bunların masum kanlarile lekelenirilmişdir. (Nidağlı) müderrisin idamına hüküm verenlerden Anadolu kedîaskeri Esat Efendinin (Naimâ) daki Tırnakçı Hasan Paşaya cevaben yazmış olduğu tezkeresi okunacak olursa bu müderrisin fikir ve kanaatlerini müdafaa etmiş olduğu ve binaenaleyh idamının din ve şeriatle bir alâkası olmadığı görülür. Naimâ Tarihi C. 1, S. 326

[1] Buradaki ikinci tarih Mollanın idam tarihi olan (900) ü gösteriyorsa da birinci tarih (890) yılını göstermektedir. Bu tarihin belki 10 ta'miyesi vardır.

İdam olunduktan sonra bu fadıl zat Eyüp civarında Yavedut iskelesi yanındaki Defterdar Mahmud Çelebi mescidi kurbine defnolunmuştu [1].

Halet bey namında bir zat tarafından Molla Lûtfi'nin hal tercemesi; 1290 da İstanbulda çıkan Dolap mecmuasında tefrika edilmiş ve kitap halinde dahi çıkarılmış id..

Bu zat tarafından yazılan bu hal tercemesi Molla Lûtfi'nin tetkika müstenit yeni bir hal tercümesi değil; bu zata dair Şekaik tercümelerindeki malûmatın bir naklinden ibarettir.

Molla Lûtfi'nin eserleri :

- 1 — (مطالع) şerhine haşiye.
- 2 — (مفتاح) şerhine haşiye.
- 3 — (نسق عقائدى) şerhine haşiye.
- 4 — موضوعات العلوم
- 5 — موضوعات العلوم şerhi.
- 6 — السبع الشداد
- 7 — (ايمان) ın tahkikine dair bir risale.
- 8 — (اداب علمي) ne dair bir risale.
- 9 — المطالب الالهيه
- 10 — (بخارى) nin (الصحيح) i üzerine bir mikdar şerh.
- 11 — (الموافق) üzerine notlar.
- 12 — تضعيف مذبج
- 13 — Üslu Efendi ile ve vezirler münazırası.
- 14 — السعادة الفاخره
- 15 — Harflerin mahreçlerine dair bir risale.

Molla Lûtfinin bu eserlerinden (13) numaralı eserinden başka hiç biri basılmış değildir [2].

[1] 953 de vefat etmiş olan defterdar Mahmut Çelebi tarafından 947 de yaptırılmış olan bu mescit kurbünde tarafımızdan araştırma yaptırılmış ise de (Molla Lûtfi) nin kabrine tesadüf olunmamıştır.

[2] (Osmanlı müellifleri) nde görüldüğü vechile (Molla Lûtfi) nin ; 581 de vefat etmiş olan (Bağdat) ı (أبو بكر بن عبد الله) ın (الفرج بعد الشدة) nam kitabını terceme eylemiş olduğu söylenmektedir.

(كشف الظنون) un bu (الفرج بعد الشدة) maddesinden (900) de katledilmiş olan (Tokat) ı (لطف الله بن حسن) namında bir zatın böyle bir tercemesi olduğu mezkûrdur ki bunun Molla Lûtfi olduğu şüphesizdir.

(السبع الشداد) ، (موضوعات العلوم) ، (موضوعات العلوم شرحى) ، (تضيف مذبح)
ve (السعادة الفاخرة) namındaki küçük, küçük risaleleri tarafımızdan görülmüştür.

(السبع الشداد) nam eseri İstanbul kütüphanelerindeki yazma mecmualar
içinde sık sık görülür [1]. Bu risale İkinci Beyazıtın huzurunda cereyan
eylemiş olan bir mübahasayı ihtiva eylemektedir. [2]

Kendisi bu kitabın mukaddemesinde şöyle söylüyor :

«İnsana mukadder olan kudret dairesinde mübahase eyledim. Fakat;»
«hakikatın yüzü perdeler altında kaldı. Buna sebep de zamane âlimlerinin»
«haset ve inatları oldu. Ben hakikatı beyanda taksir eylemedim. Hakikatın»
«herkes tarafından görülmesi ve anlaşılması için padişah, bana bu müba-»
«haseyi yazmamı emreyledi.»

«Bu emr üzerine ben de huzurlarında irad eylemiş olduğum sualleri ve»
«bu suallere ilâve ettiğim iki suali daha yazdım. Ve bunlara (السبع الشداد) [3]»
«diye isim verdim.»

Molla Lûtfi bu suallerini Seyidi Şerifin Metali şerhi [4] üzerine yazmış
olduğu notlarının ilk satırları üzerine açmıştır.

Hamidiye kütüphanesinin defterinde 1173 sayılı (رجة الفرج بعد الشدة) nin 900 de kat-
ledilmiş olan (Tokat) lı (Lûtfullah ibni Hasan) ın tercemesi olduğu görülmekte ise de kita-
bın kendisinde ne bu mütercim ismi ve ne de başka bir isim zikredilmiş olmamasından
dolayı fihristteki bu ismin (كشف الظنون) dan alınmış olduğu kuvvetle tahmin edilir.

[1] Bizim tetkik ettiğimiz nusha Üniversite kütüphanesindeki 2963 sayılı mecmuadaki
Rıza Paşa nüshasıdır.

[2] Bu mübahasenin kiminle cereyan ettiği bu mukaddimede mezkûr değil ise de
(İzari) namile meşhur olan (Germiyan) lı (Kasım) ile cereyan eylediği malûmdur.

[3] Bu isim de : « Sizin üzerinize, zamanın tesirlerine maruz bulunmıya sağlam ve
kuvvetli yedi gök kurduk. Sure 78, Âyet 12 » e işaret vardır. Suallerin adedi dokuz ise
de bu sualler gökten inmiş kadar kuvvetli olmakla veya esasen sualler yedi bulunmakla
bu isim verilmiştir ki bu ismin verilmiş olduğu eseri görenler [bir suda tufan] tabirini
hatırlarlar.

[4] (689) da vefat eden (Ürmiye) li (Siracüddin) in (mantık) ve (hikmet) e dair yaz-
mış olduğu (Metaliül'envar) namındaki metni (766) da vefat etmiş olan (قطب تختانی)
(لوامع الاسرار) namile şerhetmiştir. (لوامع الاسرار) üzerine de (Seyidi Şerif) notlar
yazmıştır. (Seyidi Şerif) in bu notları ve (مطالع) ve bunu şerhi olan (طوالع) 1277 de
İstanbulda basılmıştır. Fakat ; bunların yalnız (mantık) tarafı basılmış ve (hikmet) tarafı
ne hikmete binaen ise basılmamıştır.

Şarih; (مظالم) in mantık ve hikmet kısımlarına ayrılmış olmasındaki sebebi izah eder iken mantığın başlı başına bir gaye değil, belki bir gayeye sebep ve vasıta olduğunu; hikmet in ise gaye ve maksut bulunduğunu binaenaleyh bunların birbirinden ayrılmaları ve birbirine karıştırılmaları icap ettiğini söylemiş ve hikmetini: « insana mukadder olan kudret derecesinde mevcutların ayınlarına arız olan halleri hakikatta oldukları ve buldukları gibi araştırmağı temin eden bir ilimdir.. » diye tarif eylemiştir.

Seyit de şerhin bu noktası üzerine yazmış olduğu notunda şunları söylemiştir: Burada şarih dahi metne göre hareket etmiş ve mantığı hikmetten ayırmış bulunuyor.

Hikmetin tarifinde şerhine şu: « mevcutların ayınlarına arız olan halleri araştırmak ilmi.. » suretle almış olması da mantık ı hikmetin dışında bırakmak içindir. Çünkü mevcutların ayınları; hariçteki tahakkukları demektir. [Mantığın ise tahakkuku hariçte değil, zihindedir]. Hikmet in tarifindeki ayınlar kaldırılarak: « mevcutlara arız olan halleri araştırmak ilmi.. » diye tarif edilecek olursa (mantık) dahi nazari hikmetler arasına girmiş olur.

Bu iki tarife göre de hikmetin mevzuu ya mutlaka vücut veya harici vücut olmak üzere tek bir nesne olmuş olur ki buda doğru değildir. Eğer hikmetin mevzuu bu iki manada tek bir nesne olmuş olsa idi hikmetin nevilerine has olan hallerden bu ilimde bahsedilmek caiz olmaz idi. Buna binaen hikmetin mevzuu tek bir nesne olmayıp bir emri arazi de birbirleriyle müteşarik bulunan müteaddit nüshalardır.

Bunun neticesi olmak üzere birbirleriyle müteşarik bulunan haller arasında bu ilmin mevzuu olan nesnelere kendilerine has bulunan kayıtlar ile ayrı ayrı takyit olunmaları lâzımdır. Müteaddit mevzuların her biri böyle kendilerine has bulunan kayıtlar ile birer birer takyit olunmayacak olurlar ise Hikmet'in mevzuunda böyle umumî ve uzak arzlardan bahsedilmiş olur. Halbuki ilimlerin mevzularında umumî ve uzak arzlardan değil; hususî ve yakın arzlardan bahsedilir.

Molla Lûtfi Seyyid'in bu sözüne şu yolda itiraz etmiştir:

Buraya dair benim tarafımdan söylenilecek bir çok sözler vardır.

Bunların birincisi şudur :

Umuru âmme [1] den bahsetmek ; ilmi ilâhi denilen ve hususî hiç bir kayıt ile takyit edilmeksizin yalnız mevcudiyeti itibarile mutlak vücuttan bahsedilen felsefei ulânın vazifesidir.

Bu ilmi ilâhînin mevzuu yalnız mevcut olmakla mevcutların nevilerine mahsus olan hallerden bahsedilmek bunun mevzuundan hariçtir.

Bunun içindir ki : Vacip, heyulâ, suret, mekulâtıaşr, ukul vesaire gibi bahsler yalnız mevcuttan değil mevcutların hallerinden bahsolmakla bu bahisler ilmi İlâhînin dışında kalırlar. Bunlar ; ilmi İlâhînin fûruundan veya h'kemî ilimlerden sayılırlar. Nitekim eşşeyhürreis — İbni Sina hikmetin asıllarının taksimi hakkında yazmış olduğu risalesinde bu yolda izahat vermiştir. Binaenaleyh umuru âmmeden bahsolunurken her birinin kendilerine mahsus kayıtlar ile ayrı ayrı takyit edilmelerine hacet kalmamış olur. Çünkü bu umuru âmme ; mevcutlara mevcut olmaları vasfından başka bir haysiyetle değil ; yalnız mevcut olmaları haysiyetiyle arız bulunduğundan bunlardan bahsetmek İlmi İlâhîyi teşkil eder.

[İlimlerin birbirlerinden ayrılıp her birinin başlı başına bir ilim olması ; mevzularının istiklâline bağlıdır. Mevzuların istiklâli ilimlerin istiklâlini icap eder. Biribirlerine yakın olan mevzular biribirlerinden muhtelif kayıtlar ve vasıflar ile ayrılırlar. Biribirlerine yakın olmayan mevzularda veya yekdiğerinden tamamıyla ayrı tutulmuş mevzularda böyle takyitlere hacet yoktur. Molla Lûtfi hikmet - İlmi İlâhînin mevzuunu bu ilmin fûruundan ayırmış olduğu için takyide lüzum olmadığını söylemiştir. Seyyit ise bu ilmi fûruundan ayırmadığı için takyide lüzum görmüştür.]

Bundan başka Seyyidin dediğine göre : (Hikmet) in mevzuunun vücudumutlak olmayıp mevcutların nevileri olmak lâzımgeldiği ve bundan da (mevcudumutlak) tan bahseden bir ilim bulunmamak icabedeceği suretile bir itiraz daha ediyor. Ve (Hikmet) in mevzuunun bir emri arazî da yekdiğerleriyle müteşarik bulunan müteaddit nesnelere olmasını ele alarak

[1] Mevcutlar başlıca (vacip) ve (mümkün) kısımlarına ayrılırlar. (Mümkün) ler de ya (cevher) veya (araz) olurlar. Bu mevcutlardan imkân gibi yalnız (cevher) ve (araz) ın veya bunlar ile beraber (vücut) ve (vahdet) gibi (vacib) in dahi iştirak etmekte olduğu hallerden bahsedilirse bunlara (Ümuri âmme) bahisleri denilir.

bunun veçhi olmadığı hakkında iki itiraz daha ederek itirazların adedini dörde çıkarıyor.

Beşinci itiraz dahi yine (Seyyid) in Mevakıf şerhinde söylemiş olduğu bir sözüne tevcih edilmiştir.

İlmikelâm'ın mevzuu: « Dinî akidelerin isbatı sadedinde gerek uzak ve gerek yakın bir taalluku itibarile herhangi bir nesnedir. Daha doğrusu mevcutlara ve madumlara vesaireye şamil olan malûmdur... » denilmiştir.

Seyyid burayı şerheder iken bu ilmin mevzuunu daha iyi bir surette beyan etmiş ve bu bapta bazı tevcihler bildirmiştir. Molla Lûtfi Seyyid'in bu sözlerine defi tarikile cevap vermiş ve itiraz eylemiştir.

Bundansonra yine Seyyid'in mevakıf şerhinde söylemiş olduğu bir sözüne iki cihetle itiraz etmiş ve bunlar ile Esseb'üşşidad dediği yedi sualî doldürmüştür.

Bunlardan sonra yine Seyyid'in bazı eserlerinde umumiyetle ilimlerin mevzuları hakkında söylemiş olduğu bir sözü üzerine iki bahs yürütmüş olmakla bunlar ile beraber suallerin ve itirazların mecmuu dokuz olmuştur.

Molla Lûtfi'nin taz'ifi mezbah hakkındaki risalesi riyaziyat tarihinin en eski mes'elelerinden biridir. Bunun Esad Efendi kütüphanesinde 3596 sayılı mecmua dahilinde tacüttevarih sahibi Hoca Sadeddin Efendi'nin; Molla Lûtfi'nin idamından altmış sekiz yıl sonra yazmış olduğu bir nüshası mevcuttur.

Molla Lûtfi bu eserini üç bab üzerine yazmıştır.

Birinci babda murabbain ve mük'ab'ın tarifleri ve hatların ve satırların birbirlerine darpları ve taz'ifleri gibi hendeseye müteallik bazı mukadde-melerden bahsetmiştir.

İkinci bapta bu eseri ne için yazmış olduğunu söylemiş ve taz'ifi mezbah mes'elesinin tarihini bildirmiştir.

Molla Lûtfinin ifadesine göre bu bapta şöyle bir tarih vardır:

Eski Yunanlıların bir mabetlerinde ve bir rivayete göre Davud Peygamberin kendisinin bina ettirip içerisine büyük kıt'adaki ergunonu vazeylemiş olduğu mabette büyük bir veba zuhur etmiş ve bunun mündefi olması için İsrail oğullarının peygamberlerinden birine müracaat edilmiş ve bu peygamber vasıtasile mabedin mük'ap şeklinde olan mezbahının taz'if edilmesi ilham olunmuş idi. Bu ilham üzerine bu mezbahın yanına diğer

bir mezbah daha yapılmış ve bununla vebanın mündefi olması beklenilmiş idi ise de veba günden güne daha ziyade artmış idi.

Bunlar yine o peygambere müracaatla vebanın mündefi olmadığını ve günden güne arttığını söylediler. Cenabıhak yine bu peygamber vasıtasile onlara şöyle söyledi :

Onlar; mezbahı taz'if etmediler; yalnız o mezbah gibi bir mezbah daha yaptılar. Mükâp taz'if edilmiş değildir. Bunun üzerine Eflâtuna müracaat eylediler.

Eflâtun bunlara :

Siz; hendese, hisap ve vefk [1] ilimlerinden nefret etmekte olduğunuzdan Tanrı sizi tedip için bu vebaya duçar etti.

Dedikten sonra taz'ifi mük'ap hakkında mücmel malûmat verdi.

Molla Lûtfi bu ikinci bapta dokuz matlapta iptida; bu hikâyedeki arapça kelimeler hakkında tefsir ve izahlar yaptıktan sonra mezbahın darlığının vebanın zuhuruna sebep olmasını, bu mezbahın yanına onun gibi başka bir mezbah ilâvesinin vebanın çoğalmasına olan tesirini, mezbahın yanına onun gibi başka bir mezbah ilâvesinin mükâbı taz'if olmadığını ve bu hendese, hisap ve vefk ilimlerinin taz'ifi mezbahla münasebetlerini, mezbahın taz'ifile vebanın nasıl mündefi olduğunu vesaireyi izahetmiştir.

Üçüncü bapta da umumiyetle vebanın mündefi olmasına müessir olan duaları ve ilâhî isimleri söylemiş ve bunlar ile eserini bitirmiştir.

Bu risalenin birinci babında murabban ve mükâbın taz'iflerini göstermiş ve bunu haricî misaller ile temsil ve izah etmiştir.

Murabba gibi iki buutlu ve mük'ap gibi üç buutlu cisimlerin taz'ifleri bu iki veya üç buudun taz'ifile olacağından herhangi bir murabba veya mük'abın yanına onlar gibi birer murabba veya mük'abın konulması onların taz'ifleri demek olmadığını ve murabbaa nazaran taz'ifin iki ve mük'aba nazaran üç buut da olması lâzım iken herhangi bir murabba veya mük'abın yanına bir mislinin konulması onların yalnız bir buutta taz'ifleri demek

[1] Vefkten maksat cedavîli murabbaadır ki onların büyüti murabbaası vardır ki ol büyüta erkamı adediye ve yahut erkam bedeli huruf vazolunur beşarti an ki ol cedavilin edlâ ve aktarı adette mütesaviyetülmikdar ola.

olduğunu uzun uzun anlatmıştır. Ve bu bapta haricî misaller getirmiş ve demiştir ki :

Bir kimse eni, boyu kırkar arşın olan bir arsa satın aldı. Satan satın alan kimseye enleri ve boyları yirmişer arşın olan iki arsa teslim etti. Bunun üzerine bu iki kimse kadıya müracaat ettiler. Kadı teslim olunan arsaların satın alan kimsenin hakkının tamamı bulunduğuna hükmetti. Bu hâkimin yanında bulunan bir mühendis hükmün doğru olmadığını ve teslim olunan arsaların satın alan kimsenin hakkının yarısı olduğunu söyledi.

Yine bir kimse bir yapıcı ile üç buudu onar arşın olan evinin taz'ifini muayyen bir para ile pazarlık etmiş idi. Bu yapıcı evi yalnız bir buutta taz'if ile yükseltti. Diğer iki buut eskisi gibi kaldı. Yapıcı paranın tamamını istedi. Ve hâkime müracaat vuku buldu.

Hâkim yapıcıya paranın dörtde birine istihkakı olduğunu söyledi. Ve dedi ki :

Eğer sen evi iki buutta taz'if etmiş olaydın paranın yarısını almağa hakkın olur idi. Madamki evi yalnız bir buutta taz'if ettin. Şu halde alacağın paranın yarısının yarısını yani dörtte birini alacaksın.

Ve yine bir kimse üç buudu onar arşın olmak üzere bir yapıcıya bir ev yaptırıyordu. Yapıcı her buudu beşer arşın olmak üzere ev yaptı ve aralarında kararlaştırmış oldukları paranın yarısını istedi. Bunlar da hâkime müracaat ettiler. Hâkim paranın sekizde birile hükmetti ve yapıcıya dedi ki:

Evin her üç buudunu yarıya indirmekle evi sekiz defa küçültmüş olduğundan paranın yarısının yarısının yarısını alman lâzımdır ki bu da sekizde biridir.

Bu misalleri söyledikten sonra bunu hendese dilile icmal ederek diyor ki :

Mük'abın hacmı üç buudunun birbirlerine zarbı elde edilebileceğinden üç buudunun satırlarının dılları beşer arşın olan bir mük'abın taz'ifi şöyle olur.

$$5 \times 2 \times 5 \times 2 \times 5 \times 2 = 1000$$

Molla Lûtfî taz'ifi mezbah hususunda Eflâtonun vermiş olduğu mücmel malûmatı bu eserinde tafsîl ve izah etmiş olmasını bu ikinci babın sonunda şu suretle övünerek bitiriyor :

Eflâtonun tılısımını halletmek hususunda bize ; yalnız bize gökten bu

suretle yardım vakı oldu ki zamanımızın hekimlerinden hiç bir kimse şimdiye kadar bu meselenin etrafında bile doloşmuş değildir. [1]

Umumiyetle vebanın mündefi olmasında tesiri olan dualardan bahsetmiş olduğu üçüncü ve sonuncu bapta dahi şöyle söylüyor :

Veba günlerinde bir kimse her gün şu :

Ya Allah ! Ceberut âleminin kahramanının darbasını; melekût âleminin inen ve gelen ve o âlemden taşan lûtûf ile sakın kıl !.. Taki senin lûtfunun eteklerine yapışmış ve senin kahrından sana sığınmış olalım. Ey kâmil kudret ve ey şamili kuvvet sahibi olan Tanrı !..

Yüce ve yüksek Tanrıda olan kudretten başka aslâ hiç bir kimsede hiç bir kudret ve hiç bir kuvvet yoktur !.. Duayı okursa vebadan emin olur.

[1] Ansiklopediya Britanika'da bu mes'ele hakkında yaptırılan tercemede deniliyor ki :

Fisagorilerin, Sofistlerin ve Eflâtunilerin halletmeğe çalışmış oldukları mes'elelerden biri de bu taz'ifi mezbah ve başka bir ad ile Delya mes'alesi idi. Bir zaviyeyi üç müsavi kısma taksim etmek ve bir murabbain mesahasına müsavi bir daire resmeylemek tarihte Yunanlıların halledemedikleri diğer iki mes'eleyi teşkil eder. Taz'ifi mezbah mes'alesine murabbain taz'ifinin yol açmış olduğunu zannedenler olmakla beraber milâddan 200 yıl önce Erastotleus mes'elenin menşei olmak üzere şunu gösteriyor :

Ptolem Uregetes'e yazdığı bir mektupta Delianlar dehşetli bir veba ile karşılaşmış ve bu afetin üzerlerinden kalkması için kâhinlere danıştıkları vakit hâmi ilâhları olan Apullu mezbahın hacminin taz'ifini söylemiş idi.

Mezbahın yalnız bir dil'i taz'if edilmiş idi. Fakat veba aynı suretle devam ediyor idi. Çünkü mezbah taz'if edilmemiş idi. Delianlar Eflâtuna danıştılar. Eflâtun bunları Eudoksos'a gönderdi. Ve mes'ele hakkında izahat aldılar.

Şüpbe yohtur ki bu mes'elenin menşei hakkında bu hikâye sonradan uydurulmuştur. Çünkü mes'ele Eflâtundan daha çok evveldir.

Milâddan evvel 430 da dilim kürenin murabbainı keşfeden Cbüsli Hipokratos mes'elenin biri digerinin iki misli olan iki hattı müstakim arasındaki vasatı mütenasibe tahvil ile halledileceğini gösterdi. Fakat Eflâtun bu mes'elenin mihanikî olduğunu, hendesî olmadığını söyledi. Eflâtunun fikrince hiçbir hendesî hal elde edilememiştir ki bugün dahi umumiyetle mes'elenin gayri kabili hal olduğu kabul edilmemektedir.

Bu kitabında (Molla Lûtfi) dahi mes'eleyi vasatı mütenasiple halledileceğini göstermekte olmasına bakılırsa Krimiski'nin dedeği gibi kendisinin Yunanca kitaplardan istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Benim bildiğime göre elimizde bulunan bu gibi mes'eleler ile teallûku olan arapça kitaplarda bu mes'ele görülmediğinden Molla Lûtfi'nin bu malûmatı yunanca kitaplardan aldığına hükümlenabilir.

Ve her gün 55 kerré :

Ya Allah ! Ya Lâtif ! Senin ezeli takdirlerinde vakı olmuş olan hükümlerinde senden lütuf isterim. Duasını okuyanlar vebadan emin olurlar.

Bunlardan başka daha bir çok dualar söyliyerek risalesine hitam vermiştir.

*
* *
*

Bu mekaleyi yazarken müracaat ettiğimiz eserler ve mecmualar :

Şakayık ve tercemesi ve zeyilleri	Essaadetülfahire
Lâtifî tezkeresi	Tacüttevarih
Hasan Çelebi tezkeresi	Selimname
Sehî »	Nâima tarihi
Âşık Çelebi »	Râşit »
Metali' haşiyesi	Silâhdar »
Mevakıf şerhi	Osmanlı müellifleri
Esseb'üşşidad	Dolap mecmuası
Taz'ifi mezbah	Hayat »
Mevzuatülulûm şerhi Molla Lûtfi	Ansiklopediya biritanika vesaire.